

Polányi Mihály

FÜLÖP ENDRE

Rendkívüli sokoldalúsága az első, amit Polányi Mihályról szólva említeni kell. Pályáját orvosként kezdte, későbbi munkássága a fizikai kémiától a közgazdaságtanon, esztétikai és történelmi tárgyú írásokon, mítoszértelmezésen keresztül az ismeretelméletig, a tudomány- és politikafilozófiáig terjedt. Az alábbiakban ennek a szinte példátlanul szerteágazó életműnek csupán politikafilozófiai szempontból releváns szeleteinek ismertetésére vállalkozunk, vállalkozhatunk. Így még a filozófiai életművének legfontosabb részét képező ismeretelméletről is csak érintőlegesen lesz szó.

ÉLETE

Polányi Mihály 1891. március 11-én született Budapesten zsidó szülők legkisebb, ötödik gyermekeként. Édesapja, Pollacsek Adolf (a családi nevet 1904-ben változtatták meg Polányira) mérnök-vállalkozóként vasutak tervezésével és építésével foglalkozott. 1899-ben azonban egy szerencsétlen fordulat következtében minden vagyonát elveszítette. A család anyagi helyzete tovább súlyosbodott, amikor 1905-ben a családfő elhunyt. Mihály ez idő tájt gimnáziumi tanulótársai korrepetálásával járult hozzá a család megélhetéséhez szükséges pénz előteremtéséhez. Özvegyen maradt édesanyja, a litván származású Wohl Cecilia a nehéz anyagi körülmények között is szalont tudott fenntartani, amelyet a kor Magyarországnak számos jelentős költője,

festője és tudósa látogatott rendszeresen. Anyja őszinte, kitartó érdeklődése a társadalmi problémák, a művészetek, különösen a költészet iránt éppoly nagy hatást gyakorolt Polányi Mihály gondolkodására, mint azok az új tudományos eredményekről és oktatási eszmékről szóló részletes és eleven beszámolók, amelyeket korábban a még sikeres vasúti vállalkozó édesapja tett nyugat-európai utazásairól hazatérvén.

Mihály a kitűnő Trefort utcai Minta Gimnáziumban érettségizett 1909-ben. Ezt követően – a család számára biztos anyagi támaszt ígérő hivatást választva – beiratkozott a budapesti egyetem orvosi karára. Már egyetemi tanulmányai elején bekapcsolódott az egyetemen folyó kutatómunkába, első tudományos publikációja 19 éves korában jelent meg *Az agyvíz kémiai összetétele vízfejűség esetén* címmel. Orvosi tanulmányait 1913-ban fejezte be, 1914-ben orvos-doktorrá avatták.

Diákévei alatt alapító tagként működött közre a Galilei Kör munkájában, amelyet bátyja, Károly elnökölt. Mihályt azonban már ekkor is a szocialista ideológiával szembeni szkepticizmus jellemzi. A Polányi fivérek szocializmushoz való ellentétes viszonya életük végéig megmaradt.

Még orvosegyetemi éveinek befejezése előtt kémiai tanulmányokat kezdett Karlsruheban. 1913-ban a termodinamika harmadik főtételével kapcsolatos gondolatait Bredig professzor, kedvelt karlsruhei tanára

eljutatta Einsteinnek. Einstein válasza az volt: "Nagyon tetszik nekem Polányi úr cikke". Ez éveken át tartó, szívélyes és baráti hangvétellű levelezés kezdetét jelentette Polányi és Einstein között.

Az első világháború kitörésekor Polányi hazatért és tiszti rangban, katonaozvosként szolgált a Monarchia hadseregében. A háborút követően, a Károlyi-kormány egészségügyi minisztériumának államtitkáráként dolgozott ki terveket a magyar egészségügyi ellátási rendszer megreformálására.

A háború idején kezdett el foglalkozni a gázok szilárd testek felületén való megkötődésének (adszorpciójának) kérdésével. E témakörben írt két közleménye szolgált doktori értekezésének alapjául, amellyel 1917-ben a Budapesti Műszaki Egyetemen elnyerte az egyetemi doktori fokozatot.

Polányi adszorpció elmélete azonban elutasításra talált kortársai körében. Jóllehet úgy emlékezett vissza erre az időszakra, hogy „csak egy hajszálon múlt, hogy szakmailag túlélte ezeket a támadásokat”, évekkal később már nem érzett neheztelést azokkal szemben, akik éles kritika tárgyává tették tudományos nézeteit. Rájött ugyanis arra, hogy ezen támadások mögött az uralkodó felfogás megkérdőjelezhetlenségébe

vetett hit áll, s hogy ez a hit elengedhetetlenül szükséges a tudomány folyamatos fejlődésének fenntartása érdekében. Így, bár később több állítása is igazolást nyert, utólag is helyénvalónak találta az elméletét ért támadások zömét.

Kémiai doktori címének elnyerését követően, 1919-ben - megsejtve, hogy a Horthy-rendszerben nem kínálkozik számára

érvényesülési lehetőség - úgy döntött, végleg elhagyja hazáját. Visszatért Karlsruheba, ahol megismerkedik későbbi feleségével a szintén kémikus Kemény Magdával. Valószínűleg az ő hatására katolizált 1919-ben.¹ [TORRANCE, 2002:168] Pár hónapos karlsruhei tartózkodás után elfogadja a Nobel-díjas Fritz Haber meghívását és átköltözik Berlinbe, ahol a Kaiser Wilhelm Institut (később Max Planck Institut) Fizikai-Kémiai Intézetének lesz vezetője. Az ő irányítása alatt az Intézet jelentős tudományos eredményeket ér el, miközben számos tanítványa kötelezte el magát a fizikokémiának. Berlinben nem csupán kutatásainak témaköre változik meg (gázok szilárd testek felületén való adszorpciója felől érdeklődése a rostszerkezetek és a fémek röntgensugaras vizsgálata felé fordul), hanem tevékenységének jellege is. Míg korábban legtöbb munkáját egyedül írta, ettől kezdve a tanítványokkal és a munkatársakkal való szoros együttműködés és a velük fenntartott szoros személyes kapcsolat határozza meg tudományos munkásságát. S a kollégáival folytatott eszmecserék nem korlátozódtak a fizikai kémia éppen kutatott problémáira, hanem ismeretelméleti, tudományfilozófiai, sőt gazdasági és politikai kérdésekre is kiterjedtek. „Polányi és munkatársainak többsége csaknem családias hangulatú, szorosan összetartó közösséget alkottak. Itt és ekkor ismerte meg a bizalommal teli, mégis kritikus csapatban folytatott munka élményét, melyet később a szellemi munka »konvivialitásának« nevezett, és amely később lényegi részévé vált a felfedezés

gazdasági és politikai kérdésekre is kiterjedtek. „Polányi és munkatársainak többsége csaknem családias hangulatú, szorosan összetartó közösséget alkottak. Itt és ekkor ismerte meg a bizalommal teli, mégis kritikus csapatban folytatott munka élményét, melyet később a szellemi munka »konvivialitásának« nevezett, és amely később lényegi részévé vált a felfedezés

folyamatáról alkotott elképzelésének.” [WIGNER, 1992:21]

A náci párt fokozatos térnyerése aggodalommal töltötte el Polányit. 1932-ben tíz vezető tudóst – köztük Max Planckot és Schrödingert – hívott meg lakására, hogy kezdeményezze: lépjenek fel közösen a zsidó tudósok elbocsátása ellen. A javaslattal minden résztvevő egyetért, Polányi lemond a Kaiser Wilhelm Társaság örökös tagságáról, majd hamarosan intézeti állását is feladja. 1933-ban elfogadja a Manchesteri Egyetem Fizikai Kémiai Tanszékének meghívását és elhagyja a nemzetiszocialista uralom alá kerülő Németországot.

Manchesterben élénk társadalmi-szellemi élet fogadta a Polányi-családot. Legszűkebb társaságukat itt már nem csupán különböző szakterületen dolgozó egyetemi professzorok jelentették, hanem társadalmi-politikai kérdések iránt fogékony orvosok, jogászok, gyártulajdonosok, újságírók és arisztokraták is. Valószínűleg részben ennek, részben 1935-ös – Buharin meghívására tett – moszkvai látogatásának következményeként kezdett érdeklődése új irányba fordulni. Ekkortól kezdte mélyen foglalkoztatni a politika által tervezett, irányított és szigorúan ellenőrzött tudomány és gazdaság kérdése.

Ez idő tájt csatlakozik az angol értelmiségiek szociális problémákkal foglalkozó *Moot-kör* nevű csoportjához, s alakít ki annak két tagjával, Mannheim Károllyal és T. S. Eliottal különösen közeli kapcsolatot. A náci Németországgal vívott háború előrehaladtával aztán egyre kevesebbet publikált természettudományos témákban, ehelyett egyre több közgazdasági és filozófiai tárgyú cikk került ki keze alól.

„A negyvenes évek során nyilvánvalóvá vált – számol be Polányi életének talán legjelentősebb fordulataról, barátja és pályatársa Wigner Jenő -, hogy Polányi minden energiáját új és szerteágazó érdeklődése közös filozófiai alapzatának átgondolására szeretné fordítani, és amennyiben lehetséges olyan egyetemi tanszékhez jutni, amely lehetőséget teremt

ilyen irányú vizsgálódásai számára.” [WIGNER, 1992:34] Végül Polányi 1948-ban elfoglalta a személy szerint neki kialakított társadalomelméleti professzori állást. Ezt követően nem írt több kémiai tárgyú cikket.

1951-52 folyamán Aberdeenben tartott 18 előadásból álló előadássorozatot, amelyek anyaga később *Personal Knowledge* címen jelen meg. 1958-ban Oxfordba költözik, az elkövetkező 15 év utazásokkal telik, eközben a legkülönbözőbb témakörökben publikál. A Yale Egyetemen 1962-ben tartott előadássorozatát *The Tacit Dimension* címen adja ki könyv formájában. Következő kötete, a *Knowing and Being* szerteágazó érdeklődésének bizonyítéka: az 1956-os forradalomról éppúgy találhatunk benne tanulmányt, mint saját adszorpció-elmélete fogadtatásáról vagy „az élet redukálhatatlan szerkezetéről”. 1975-ben a texasi és a chicagói egyetemen tartott előadásainak anyaga jelenik meg *Meaning* címen, amelyben művészeti és vallási problémák kapcsolódnak a társadalmi-politikai kérdésekhez.

Az ötvenes évek elején Polányi részt vesz a *Congress for Cultural Freedom* létrehozásában², amelyről a szervezet történet feldolgozó Peter Coleman a következőket írja: „1950-ben, öt évvel a nácizmus legyőzése után úgy tűnt, hogy a nyugati demokráciák elvesztik az Európáért vívott csatát, ezúttal nem a nemzeti szocialistákkal, hanem a sztálinista egyeduralom híveivel szemben. Ezt elhárítandó jön létre egy »gerilla« szervezet száznál több európai és amerikai értelmiségi összefogásával. Megalakul a Congress for Cultural Freedom nevű szervezet. Sidney Hook, Arthur Koestler, Michael Polanyi, Daniel Bell, Ignazio Silone, Irving Kristol és sokan mások aktív közreműködésével.” [idézi GÁBOR, 2005] Hátralévő élete java részét e szervezet céljaival összhangban álló filozófiai munkássága teszi ki.

Polányi Mihály 1976. február 22-én hunyt el Northamptonban, Nagy-Britanniában.

TUDOMÁNYOS HIT

Polányi filozófiai életművének eredetisége nem csekély mértékben természettudósi pályán eltöltött, rendkívül sikeresnek mondható évek során szerzett tapasztalatainak köszönhető. Ignotus Pál már a Galilei Kör munkájában részt vevő egyetemista Polányiról is így ír: „A fekete bárányok között sokakat megbotránkoztatott azzal, hogy szinte fehérnek tűnt. S míg a többiek magasztalták a tudományt, ő gyakorolta azt.” [IGNOTUS, 1961, idézi WIGNER, 2002:20] Minden bizonnyal helytálló az, amit Ignotus Pál sugall, s Polányi tudományhoz fűződő viszonyát valóban kezdetektől fogva meghatározta a tény, hogy belülről ismeri a tudomány működését, s hogy ilyen formán első kézből származó benyomásai vannak a tudomány mibenlétét illetően.

S ez a viszony első pillantásra némiképp ambivalensnek tűnhet, hiszen, jóllehet a tudomány működését – mint látni fogjuk – több szempontból is példaértékűnek tekintette a politikai és a gazdasági berendezkedés számára, azt a(z Ignotus által is említett) rajongást, amelyet a kívülállók a tudomány objektivitása és a tudományos igazság szilárdsága iránt tápláltak, semmiképpen sem osztotta. Sőt voltaképpen e rajongás hiánya tette lehetővé számára azt, hogy a társadalom és a gazdaság szervezése szempontjából követendőnek tarthatta a tudomány működését. Ha osztotta volna ugyanis a tudomány objektivitásába, személytelenségébe, magasabbrendűségébe vetett hiteket, aligha állította volna példa gyanánt társadalmi-politikai berendezkedés számára. Röviden: a tudomány, Polányi szerint, nem azért figyelemreméltó, mert hitei és kijelentései lényegénél fogva eltérnek az összes, nem-tudományos emberi hittől és

kijelentéstől, hanem éppen ellenkezőleg: azért, mert nem térnek el.

„A tudomány bármilyen tárgyalása – írja Polányi –, amelyik nem valami olyasmiként írja le, amiben hiszünk, lényegében hiányos és hamis igény. Ez azt az állítást jelenti, hogy a tudomány lényegénél fogva eltér az összes emberi hittől, amelyek nem tudományos kijelentések, és azok felett áll – és ez nem igaz.” [POLÁNYI, 2002a:68] Tévednek azok, folytatja, akik azt hiszik, hogy a tudományt az jellemzi és az különbözteti meg az emberi ismeretek más fajtáitól, hogy itt olyan bizonyítékokkal találkozhatunk, amelyek természetüknél fogva kikényszerítik a beleegyezésünket és amelyek képesek erejüknél fogva hasonló mértékű beleegyezést kikényszeríteni bármely racionális emberi lényből. „[A]zt feltételezték – és még ma is azt feltételezik –, hogy [...] a tudomány a kemény tényeken és csakis tényeken alapul. Mégis

könnyen belátható, hogy ez nem igaz.” [POLÁNYI, 1992:142] A megfigyelések soha nem szolgálhatnak elégséges bizonyítékkul egyetlen tudományos elmélet vagy hipotézis számára sem, szögezi le Polányi. A mért értékek között szinte végtelen számú különböző összefüggést lehet leírni, és az ezek közti választás nélkülözni fog minden egyértelmű bizonyítékot. Polányi egyik kedvenc példája egy, a *Nature*-ben 1940-ben megjelent cikkhez kapcsolódik, amely cikk nagy pontossággal bizonyította, hogy a különböző állatok napokban mért vemhességi időszaka rendre megegyezik a Π valamely egész számú többszörösével. „Azonban egy ilyesfajta pontos viszony mégsem nyűgözi le a modern tudóst, és semmilyen mennyiségű további bizonyíték sem győzné meg arról, hogy kapcsolat van az állatok vemhességi ideje és

***Röviden: a tudomány,
Polányi szerint, nem azért
figyelemreméltó, mert hitei
és kijelentései lényegénél
fogva eltérnek az összes,
nem-tudományos emberi
hittől és kijelentéstől, hanem
éppen ellenkezőleg: azért,
mert nem térnek el.***

Π többszörösei között.” [POLÁNYI, 2002a:71] Ami azt jelenti, hogy a tudományos elméletek elfogadását mégsem a bizonyítékok ereje kényszeríti ki, hanem az, hogy hiszünk benne.

A tudomány, az asztrológiához és a boszorkánysághoz hasonlóan, végső soron hit kérdése. A tudósokra éppúgy igaz, mint másokra, hogy „egy bizonyos ponton túl minden további kritikai aggályra azt kell válaszolniuk: »mert így hiszem.«” [POLÁNYI, 1997:10] Ezzel válik minden tudás személyessé (ez Polányi legfontosabb és legnagyobb hatású ismeretelméleti tétele). A hit természetének pedig elidegeníthetetlen része az, hogy elfogadása pillanatában nem lehet kielégítő módon bizonyítani. „A tudósok egész életüket azzal töltik el – folytatja Polányi, nyilván személyes élmények alapján –, hogy darabonként felteszik életüket az egyik személyes hitükre a másik után. Amikor a tudós egy felfedezés igényével lép fel, akkor a magányos hit nyilvánossá válik.” [POLÁNYI, 2002a:71] Elfogadása pedig attól függ, hogy e személyes hit kollektív hitté képes-e válni. E folyamatban persze nem kis szerepe van a bizonyítékok erejének is, de nem ez a döntő. A tudomány aktuális, „ünnepelt” hiteit lerombolással fenyegető új elméletek bizonyítékait a tudósok zöme hajlamos figyelmen kívül hagyni, s az új hipotézisek megfogalmazóival szemben gyakran a régi korok vallásüldözőit idéző keménységgel és engesztelhetetlenséggel fellépni, amit – bár a gázok adszorpciójáról szóló elméletének fogadtatása kapcsán saját bőrén is volt alkalma megtapasztalnia – mégsem ítélte el egyértelműen Polányi (amiképpen ezt az állatok vemhességi idejének és a Π többszöröseinek összefüggéséről szóló hipotézisről szóló beszámoló is tanúsítja). Ha azonban arról az igényről le kell mondanunk, hogy a tudományos állítások igazságának elfogadását sziklaszilárd tények és kétségbevonhatatlan, mindenki számára nyilvánvaló bizonyítékok kényszerítik ki, s szembe kell néznünk azzal a helyzettel, hogy a tudományos elméletek általános

elfogadottsága mögött voltaképpen csak széles körben osztott hitek állnak, akkor mégis mi teszi, mi teheti (Polányi szemében) a tudományt példaértékűvé, az asztrológiánál és a boszorkányságnál magasabb rendűvé?

TUDOMÁNYOS KÖZÖSSÉG

A tudományos elméletek elfogadásáról a tudományos közvélemény dönt. De vajon mennyire lehetünk bizonyosak afelől, hogy az új munkák hitelességét és eredetiségét illetően megbízható ítéletet hoz a tudományos közvélemény? Mi nyújt erre bármiféle garanciát?

„A tudományt a tudósok által minden egyes területen elvégzett kényes értékelések alakítják. [... Az értékelés] megalkotása döntés eredménye, de e megalkotást nem lehet pontosan leírni. A különféle tényezők viszonylagos értékét nem lehet meghatározni a döntés előtt: ezeket csak *ítéletalkotás során* állapítják meg. Ezek az ítéletek hallgatólagos ítéletek ezért, és mindig személyesek. De nem szeszélyesek. A személyes ízlés, amelynek alapján megalkotják őket, a hagyományos ízléshez hasonlít, amelyet a tudósok a tudósközösségbe történő beilleszkedésük során szereztek, ahová sikerült csatlakozniuk.” [POLÁNYI, 2002b:158]

A tudományos közvélemény állásfoglalása, ami tehát döntően meghatározza a tudomány fejlődését, így a tudósok személyes, egzakt szabályokkal le nem írható, leginkább az ízlésítéletekhez hasonlítható döntéséből fog származni, ami a tudomány iránt objektivitása és pozitivitása okán rajongók számára valószínűleg nem túlságosan megnyugtató fejlemény. Polányi szerint azonban ennél jobb garancia a tudományos közvélemény ítéleteinek helyességére nincsen, mert nem is lehetséges és nem is szükséges. Az új eredmények és teljesítmények elfogadását az adott kérdéshez közel álló szakterület tudósainak ítélete határozza meg. Az egyes ítéletek elfogadása és elterjedése az ítéletalkotó tudós tekintélyén múlik. A tekintély az adott tudós szakterületével érintkező témában

tevékenykedő tudósok ítéleteinek következménye. S ezek az ítéletek természetesen ismét csak az ítéletalkotók tekintélyének függvényében válnak elterjedtté. Tekintély ítéletekből születik, az ítéleteknek a tekintély ad súlyt.

Pontosan megragadhatatlan tekintély és szabályokkal le nem írható ítéletek végtelen rekurziója felel tehát a tudomány fejlődéséért. Megnyugtató ez? Bízhatunk abban, hogy méltányos és helyes döntések szülessenek a tudományos teljesítményeket illetően? A garanciát a tudósok függetlensége, felelősségteljessége és elkötelezettsége jelenti.

A tudósok őszinte és nyílt elkötelezettsége az igazságra, pontosabban a tudományos igazságra való törekvés iránt az első feltétel. Ez a fajta elköteleződés egyfelől mindig személyes természetű, másfelől viszont éppen az elköteleződésnek ez az aktusa az, amely megmenti a személyes tudást attól, hogy merőben szubjektív legyen. Tudomány eszerint akkor lehetséges, írja Polányi egy helyütt, „ha hiszünk egy külső valóság létezésében, amellyel kapcsolatot teremthetünk. Én hiszek. Azon meggyőződés hívének vallom magam, hogy létezik a megismerés számára fokozatosan hozzáférhető külső valóság, és minden igazi megértést értesülésnek tekintek erről a valóságról, amely - lévén valóságos - még végtelenül sok váratlan megnyilvánulásban tárulhat fel elmélyülő megértésünk előtt. Kötelességemnek érzem az igazság keresését a valóságról szerzett értesüléseimben, tudva, hogy nincs és nem is lehet olyan szigorú szabály, amellyel következtetéseimet igazolni lehetne.” [POLÁNYI, 1992:231] A tudósoknak tehát őszintén és meggyőződéssel kell hinnük a tudomány által leírni kísérelt valóság objektivitásában, hiszen csak e hiten belül lehetséges problémákat megfogalmazni, kutatásokat végezni, felfedezéseket tenni. Hinnük kell a tudományos igazságban, ám ez nem konkrét tudományos állítások objektív igazságába vetett hittel azonos, hanem a tudományos igazság, mint (soha el nem érhető) cél iránti elköteleződéssel.

Ez az elköteleződés azonban csupán nélkülözhetetlen, ám nem elégséges feltétel. Önmagában nem lenne elegendő, önmagában nem nyújt megfelelő garanciát arra, hogy a tudományos megismerés az asztrológia vagy a boszorkányság különböző formái fölé emelkedjék.

„Aki megtapasztalta már az azokról a helyekről érkező tudományos eredmények gyatraságait, ahol a hagyomány nem rögzítette szilárdan a tudományos mércéket, vagy érezte már, hogy milyen nehéz tudományos munkát végezni ilyen környezetben, tisztában van a modern tudományos munka alapjául szolgáló előfeltételek közösségi jellegével.” [POLÁNYI, 2002a:77] Ausztrália és Új-Zéland, Dél Afrika és Egyiptom, Argentína és Brazília modern városainak új, tágas egyetemei sokáig nem tudtak fontos kutatóhelyekké válni. A második világháború előtt ezen országok tudományos termelése együtt sem érte el Dániáét vagy Hollandiáét. Egészen addig nem is változott a helyzet, amíg nem sikerült néhány tudóst meghívni valamelyik hagyományos központból, hogy ott letelepedvén új otthont építsen a tudományos élet számára a saját hagyományos mércéi alapján. „Ez talán jól megvilágítja a tényt, hogy a tudomány egésze - ugyanúgy, mint bármelyik kutatási iskola gyakorlata - egy intuitív megközelítésekből és érzelmi értékekből álló helyi hagyományon alapul, amelyet az egyik nemzedékről a másikra a személyes együttműködés révén adnak át.” [POLÁNYI, 2002c:94]

A tudomány lehetőségét tehát a tudósok elkötelezettsége mellett a tudósi szakma - folytonosságában és testületi jellegében Polányi szerint csak a katolikus egyházzal és a jogászai szakmával összemérhető - hagyományai biztosítják. De vajon mi jellemzi ezt a hagyományt és hogyan működik a tudomány mindennapjaiban?

Az már a fentiekből is kiténik, hogy nem explicit tudásról van szó, amelyet könyvekben megfogalmazva könnyen át lehetne adni, hanem olyanról, amelynek

szabályai kizárólag személyes részvétel során, a hagyományban otthon mozgó mester megfigyelése és követése, tekintélye elfogadása révén sajátíthatók el. Mégpedig azért nem, mert a hagyomány az explicitte nem való és nem is tehető tudás, a Polányi ismeretelméletében kiemelkedő szerepet játszó *hallgatólagos tudás* egy fontos – politikafilozófiai szempontból valószínűleg legfontosabb – példája.

Számunkra azonban még ennél is érdekesebb lehet a tudományos közösségek hagyományának az a tulajdonsága, hogy belső normái, szabályai és működésének módjai egyszerre támasztanak tudósok tevékenységével szemben rendkívül szigorú feltételeket és biztosítanak számukra nagyfokú függetlenséget és szabadságot. Ennek a hagyománynak köszönhető, hogy a tudomány képes a lehető legnagyobb eredetiségre ösztönözni, miközben hihetetlen mértékű kritikai szigor alá rendel. És a két vonatkozás között még konfliktus sem támad: egy-egy konkrét kérdésben lehet ugyan összeütközés a tudósok véleménye között, de a spontaneitás és a korlátozás alapelvei tekintetében teljes konszenzus uralkodik a tudományos közösség egészében. Minden tudós előtt nyitva áll a lehetőség, hogy az elfogadott előfeltevéseket vagy eredményeket elfogadja vagy elutasítsa. Csak azt nem teheti meg senki, hogy nem vesz róluk tudomást, hogy egyénisége szabad kifejezésének romantikus igényével fellépve tekintetbe se veszi tudóstársai ítéletét. A tudomány pillanatnyilag elfogadott álláspontjainak bármelyikét elutasíthatja, de nem utasíthatja el egyszerre az egészet, mert az – megszakítva a hagyomány folytonosságát – lehetetlenné tenné a tudományos munkát. Az egyik törvényt csak a többi törvény nevében szegheti meg. Nyilvánvaló, hogy a tudomány fejlődése az egyéni kezdeményezésektől, a személyes kreativitástól függ, de az is nyilvánvaló, hogy ezek csak akkor bírnak igazi értékkel, ha működésük a tudomány szigorú hagyományainak megfelelően, tekintélyeinek maximális tisztelete mellett

zajlik. És fordítva: az, hogy a tudósok elkötelezettek a valóság megismerése és a tudományos igazság iránt, és önként, józan belátásból alávetik magukat a tudomány intellektuális fegyelmet előíró hagyományának, lehetővé teszi azt, hogy számukra a legteljesebb függetlenséget és szellemi önállóságot biztosítva fejlődhessen a tudomány – bizonyos (szűk) értelemben garantáltan helyes irányba.

Hiszen a tudósok elkötelezettségének, függetlenségének és a szakma hagyományai iránt érzett tiszteletének köszönhetően a tudományos közvélemény ítélete a tudományos eredmények megbízható bírójává képes válni. Feltétlenül megbízhatóbbá, mint a (tévesen) teljes mértékben objektívnak gondolt bizonyítások és cáfolatok, vagy a (szintén tévesen) kétségbevonhatatlan tényekként kezelt megfigyelések és kísérletek.

A TUDOMÁNY PÉLDÁJA

„A világnak ma elsősorban a jó élet egyik példajaként van szüksége a tudományra” [POLÁNYI, 2002c:94] – írja Polányi. A fentiek alapján már arra is tudunk válaszolni, hogy miért. A tudomány Polányinál ugyanis nem azért szolgál példa gyanánt, amiért általában szokott. Polányi nem a legújabb tudományos eredmények alapján szeretné a politikai közösséget megtervezni vagy átalakítani. De még csak nem is arról van szó, hogy a politikai kérdésekre adott válaszokban a természettudományok objektivitását szeretné vizsgálni, vagy hogy a politikai cselekvést sziklaszilárd tények segítségével bizonyított igazságokra kívánná építeni. Éppen ellenkezőleg, szemben oly sok kortársával, Polányi számára nem az objektív, semleges, megkérdőjelezhetetlen tudomány a példa – már csak azért sem, mert ilyen tudomány létezésében egyáltalán nem hisz.

A tudomány példája arra tanít, állítja Polányi, hogy miképpen lehetséges az, hogy szabad és független emberek közös ügy érdekében hatékonyan működjenek együtt. Nem a tudomány legújabb eredményeit, nem

objektivitását vagy állításainak bizonyíthatóságát, hanem a tudományos közösség működésének jellegzetességeit kell szem előtt tartanunk, amikor a társadalmi berendezkedés számára keresünk mintát. A tudományos közösséget pedig – legelső sorban is – a valóságba, a (tökéletesen valószínűleg soha meg nem ismerhető) tudományos igazságba vetett hit tartja össze, s az elkötelezettség ezek megismerésére. Polányi ez alapján állítja azt, hogy a politikai közösségeknek is hasonló közös hitre, elkötelezettségre van szükségük. A szabad társadalom lehetősége szerinte a szabadság, az igazságosság, a türelem, a testvériség és az igazság valóságosságába vetett hit megőrzésén múlik. Addig van esély „jó életre”, amíg az emberek hisznek ezekben az eszményekben és elkötelezettek minél teljesebb megvalósításukra. „A szabad társadalom megszűnne létezni, - írja példaként - ha tagjai valaha is elismernék, hogy valamely fontos ellentét elrendezhető erőszakkal.” [POLÁNYI, 2002a:80] A feladat tehát közös eszményeink rehabilitálása, újra meg kell tanulnunk hiteink megvallását, ami azért lesz hatalmas feladat, mivel századokon át azt tanították nekünk, hogy csak az méltó megőrzésre, amit semmilyen kétely sem tud megtámadni, aminek létezését és helyességét bizonyítani tudjuk. Az eszmények létezését pedig nem tudtuk bizonyítani, de – hívja fel a figyelmet Polányi – valójában a tudományos eredmények igazságát, sőt a tudományos megfigyelések tárgyát képező valóság létezését sem tudjuk bizonyítani. Csak hiszünk benne – ez az, amit korábban tudományos hitnek neveztünk. Ahogy tehát a tudományban le kell számolni azzal a hittel, hogy objektív és személytelen bizonyítások és cáfolatok döntenek (illetve dönthetnek vagy

akár csak dönthetnének) a tudományos eredmények értéke felől, éppúgy fel kell adni az eszmények igazolhatóságának igényét, és a felvilágosodással kezdődő korszakból át kell lépünk a Polányi által poszt-kritikaiként aposztrofált korba, ahol a módszeres kétely átadja helyét, vagy legalábbis helyet biztosít a hit számára is. „A szabad társadalom – amelynek a szabad tudományos közösség természetes módon részét alkotja – csak azzal védhető meg, ha nyíltan elismeri azokat a jellegzetes hiteket, amelyeket mindenki vall e társadalomban, és igazként hirdeti ezeket.”

[POLÁNYI, 2002a:80]

A politikai közösség tagjainak tehát nyíltan meg kell vallaniuk közös hiteiket, de – s ez ugyanolyan fontos – ezeket hitekként kell elismerniük: nem szabad a hitnél előkelőbb státuszú, ismeretelméleti szempontból megalapozottabb meggyőződésként gondolni rájuk.

A politikai közösség tagjainak tehát nyíltan meg kell vallaniuk közös hiteiket, de – s ez ugyanolyan fontos – ezeket hitekként kell elismerniük: nem szabad a hitnél előkelőbb státuszú, ismeretelméleti szempontból

megalapozottabb meggyőződésként gondolni rájuk. Hiszen ahogy a tudományos hit sem különbözik jellegében (objektivitásában vagy az emberi elmére gyakorolt kényszerítő erejében) a boszorkányságba vagy az asztrológiába vetett hittől, úgy a szabad társadalom lehetőségét megteremtő közös hiteket sem ilyen jellegű különbség emeli más politikai hitek fölé. Sem itt, sem ott nem a kételkedésre és a kritikára épülő bizonyítás vagy cáfolat lehetősége teszi egyik hitet méltóbbá és magasabb rendűvé a másiknál. Hanem a tekintély és a hagyomány. A tudomány esetében a független és szabad kutatók alkotta tudományos közvélemény – a tudósok elkötelezettségének és a tudósi szakma hagyományához és tekintélyeihez való ragaszkodásának hála – megfelelő eszköznek bizonyult az új eredmények értékéről döntő ítéletek meghozatalához. Polányi szerint ugyanez a politikai társadalom szélesebb kontextusában is igaz:

felelős személyek elkötelezett hite közös eszményeinkben és ezen eszmények megvalósítása érdekében kifejtett tevékenységek által létrejött hagyományok ápolása, az eszmények megóvása érdekében létrehozott intézmények tekintélyének tiszteletben tartása elegendőnek kell lennie a szabad társadalom fenntartására, s az élet egyre jobb körülményeinek megteremtésére. A feladat tehát hinni az eszményekben és ápolni ennek hagyományát: „folytonosan kutatnunk kell a történelemben az igazságérzet megnyilvánulásait, és meg kell próbálnunk felfedezni minden kiegyezésben és megbékélésben az emberi bizalomnak a bizalomra válaszoló gyümölcseit.” [POLÁNYI, 2002a:80] Ez nem csupán egy lehetséges út a szabad társadalom megteremtése felé, hanem az egyetlen lehetséges út: az objektivitás és az igazolhatóság hajszolása, a mindenre kiterjedő kritika és kétely nem vezet semmi jóra.

MORÁLIS INVERZIÓ

Hogy mennyire így van, arra kiváló példa lehet a Polányi által morális inverzió névvel illetett történelmi jelenség.

A természettudományos gondolkodás 18. századi elterjedése szolgáltatta az új világnézet, a racionalizmus legfőbb axiómáját: minden tekintély elutasítását. Az új világnézettől azt várták, hogy lehetővé teszi az ész természetes világosságának követését, s ezáltal véget vet a vallási fanatizmusnak és bigottságnak, amelyet az emberiség legnagyobb szerencsétlenségének tekintettek. Az emberiség ezt követően már békességben haladhat mind magasabb szellemi, erkölcsi és politikai tökéletesség felé. Ez a remény, ez az erkölcsi szenvedély hívta életre a mozgalmat, amely minden elfogadott szokásra, érintkezési módra, törvényre és tekintélyre az ész természetes működésének gátjaként, következképpen az emberiség boldogságának ellenségeként tekintett. Az etikai elveket nem tudjuk minden kétséget kizáróan bizonyítani, így tartózkodnunk kell attól, hogy azokat törvényekkel,

intézményekkel vagy akár csak szokásokkal másokra kényszerítsük. A szkeptikus racionalizmus erkölcsi szenvedélye tehát a társadalom és annak erkölcsi eszményei ellen fordult. Először az irodalomban, majd hűs-vér valóságukban is, megjelennek a nemes, romantikus, erkölcstelen hősök, akiknél az erkölcstelen társadalom szenvedélyes gyűlölete az erkölcsi eszmények végletes tagadásához vezet (nem véve tudomást arról a nyilvánvaló paradoxonról, hogy morális értékek létezésének tagadása, kizárja a morális felháborodás lehetőségét). S ezt az erkölcstelenséget „tudományos mázzal vonták be”, amikor az erkölcsi eszmék filozófiailag kevésbé sebezhető célokkal – olyan tudományosan igazolható eszmékkel, mint például a fajelmélet vagy tudományos szocializmus – való helyettesítésének igényét hangoztatták.

Az erkölcsök totális elutasítása, amellyel a 20. század totalitárius rendszereiben találkozhatunk, szól Polányi diagnózisa, tehát végső soron nem a morális szenvedély hiányából fakad, hanem éppen ellenkezőleg: az „erkölcs túlhajtásának” következménye. Annak a példátlan erkölcsi szenvedélynek, amelynek – ezt nem vonja kétségbe Polányi – számtalan humanitárius reformot is köszönhetünk. Ez a dühödt szenvedély azonban szertelen becsvágyának következményeképpen kilépett medréből, s a filozófia, amely a felvilágosodás hajnalán a szabadság igényének szkeptikus és tekintélyellenes megfogalmazásával lépett színre, végül lerombolta a szabadságot; s a mozgalom, amelyet az erkölcstelen társadalom megjavításának erkölcsi szenvedélye hívott életre, végül az erkölcsök teljes felszámolásához vezetett.

A morális inverzió kategóriája tehát Polányinál elsősorban a 20. századi totalitárius rendszerek magyarázatának eszközüül szolgál.³ A marxizmus a modern szellem (francia forradalom óta létező) két legsürgetőbb igényének – a tudományos objektivitásra és a társadalmi igazságosságra irányulónak – kielégítését ígerte. A sztálini

rendszer ugyanakkor nyilvánvaló módon hazugságra és elnyomásra épült, valószínűleg ezért vannak sokan, akik a szovjet morált a képmutatás szélsőséges formájaként írják le. Ez azonban tévedés, állítja Polányi, ha megvizsgáljuk Sztálin propagandisztikus írásait, azt látjuk, hogy szinte mindig úgy írja le a kommunista párt tevékenységét, mint ami megragadja, manipulálja és megszilárdítja a hatalmát. „Ez nem képmutatás. Ez a hipokrizis fordítottja, azaz a morális motivációkat megvető szkeptikus fanatizmus, amely bár megveti, hajtóerőként mégis felhasználja a morális motivációkat, hogy táplálja a politikai gépezetet. Évek óta használom a *morális inverzió* kifejezést ennek a különös mentális struktúrának a megnevezésére.” [POLÁNYI, 1992:102]

De ugyanez a morális inverzió Polányi szerint korának nyugati parlamentáris demokráciáiban is kísért. „Véleményem szerint [...] az emberiség történetében soha nem volt olyan eleven a testvériség és az igazságosság iránti vágy, mint napjainkban” [POLÁNYI, 1992:69], s ez korábban elképzelhetetlen humanitárius reformokban öltött testet. Ám az erkölcs patológikus túlhajtásának veszélyes tendenciája, ha nem vigyázunk, a nyugati demokráciákat is elérheti. Az például, „hogya a morál nem más, mint önmagunk korlátozása a morális parancsok szerint, mára annyira belénk ivódott, hogy egészen képtelen vagyunk észrevenni a mi korunk erkölcsi követelményét, mely ezzel ellentétben éppen a morál – erkölcsi hanyatlásba taszító és fizikai megsemmisülésével fenyegető – szertelen igényeinek korlátozásában áll.” [POLÁNYI, 1992:70] S nem csupán a morál túlhajtásának aggasztó jeleivel találkozhatunk a liberális demokráciákban, hanem a racionális kritika és a módszeres kétely igényei is eltúlzott mértékben jelentkeznek, aminek következtében egyre inkább „láthatóvá válik a kételkedés filozófiai alapelvein nyugvó liberalizmus önellentmondása: ha a filozófiai kételyt a kiterjesztjük a tradicionális erkölcsi

eszmények területére, ez lerombolja a gondolkodás szabadságát.” [POLÁNYI, 1992:53]

Ha megvizsgáljuk azonban, hogy mely országokban sikerült a leginkább ellenállni a 20. század totalitárius eszméinek, sikerülhet kiutat találni ebből a patológikus erkölcsi állapotból és ellentmondásos filozófiai gondolatrendszerből, véli Polányi – az angolszász országokra gondolva természetesen. Angliában a társadalmi igazságtalanságok felszámolásának morális szenvedélye és a liberalizmus szkeptikus alapelvei azért nem okoztak rombolást, mert megmaradtak spekulatív gondolati teljesítménynek, a politikai és mindennapi gyakorlat szintjén nem jelentek meg szélsőséges formájukban. Polányi szerint az angol liberálisok egy jelentős része lényegében egyetértett a karteziánus érveléssel, ám gyakorlati cselekvésük során nem ehhez, hanem hagyományaikhoz és vallásuk tanításaihoz igazodtak (a liberalizmus itt nem fordult szembe a vallással és az egyházakkal: vallási türelmet hirdettek, de nem túrték a vallástalanságot).

Az angolszász országok totalitárius eszmékkal szembeni sikeres ellenállásában Polányi újabb bizonyítékot lát arra, hogy a társadalom szabadságának, a jó élet körülményeinek megóvásához az egyetlen járható utat a kételkedés és a kritika korlátok közé szorítása, a hagyomány tiszteletben tartása és ápolása, a közös hitek nyílt és határozott megvallása jelenti. Ebből pedig az következik, hogy „tudományos alapon” végrehajtott, radikális reformok nem felszabadítják a társadalmat, hanem éppen ellenkezőleg aláássák annak szabadságát. „Valóban óhatatlanul alávaló szolgaságba taszítjuk az embereket, ha nem értünk egyet azzal, hogy egész életünkben nem tehetünk többet, mint hogy lazítjuk a szabad társadalom kötelekeit? Ami engem illet, azt mondom: igen. Hiszek abban, hogy ezek a korlátok összességében parancsolóak” [POLÁNYI, 1994:414] – vonja le az erősen konzervatív szellemű konklúziót Polányi.

A GAZDASÁG TERVEZÉSE

„A szovjet gazdasági rendszer valójában egy másik példa az inverzióra – írja Polányi – Mint ahogy a morális inverzió a hatalom szolgálatává transzformálja a moralitást, úgy az emberi szükségletek kielégítése is átalakul a nyilvános fényűzés szolgálatává. Az ipar gépezete, amelyet azért találtak fel, hogy biztosítsa az anyagi kényelmet, átalakul az anyagi áldozat oltárává.” [POLÁNYI, 1992:103] Ez az inverzió nem csupán abban nyilvánul meg, amire a fenti szövegrészlet céloz, hogy ugyanis olyan presztízscélok érdekében, mint a Holdra jutás, éhínségbe taszították emberek millióit, hanem abban is, hogy a gazdaság központi tervezése és irányítása, amelyet eredetileg arra hivatkozva vezettek be, hogy csakis általa biztosítható mindenki számára a soha nem látott jólét, egy idő múltán nélkülözések és éhezések okává, sőt magyarázatává vált. A nélkülözések elviselésére a tervgazdálkodásra hivatkozva szólítottak fel: „nem polgári gazdaságot építünk – mondja Sztálin 1920. november 7-én tartott beszédében –, ahol mindenki saját magánérdekét követi, és nem törődik az állammal, mint egészszel, nem foglalkozik az országos méretű tervezett, szervezett gazdaság kérdéseivel. Nem, mi szocialista társadalmat építünk. Ez azt jelenti, hogy az egész társadalom szükségleteivel kell foglalkoznunk, hogy a gazdaságot összoroszországi szinten tervezett, tudatos módon kell megszerveznünk. Kétségtelen, hogy ez a feladat összehasonlíthatatlanul bonyolultabb és nehezebb.” [idézi POLÁNYI, 1992:37]. Azt hirdették tehát, hogy mondjunk le a jólét iránti igényeinkről a szocialista típusú tervgazdálkodás érdekében. A gazdaság központi tervezése és irányítása így a jólét elérésére szolgáló eszközből lemondást és éhezést legitimáló céllá vált. A jelenség valóban nagyon hasonló a morális inverzióhoz: a mindenki számára elérhető jólét iránti szenvedély végül nélkülözésbe, éhínségbe torkollott.

A gazdaság központi tervezésével és irányításával tehát Polányi szerint nem az a

baj, hogy csak totális rendszer kiépítése, szabadságunk teljes feladása révén érhető el, hanem az, hogy lehetetlen. „Olyan, mintha a sakkcsapat vezetőjének ki kellene találnia minden egyes játékos következő lépését és azután az eredményt a következőképpen összegezni: »Csapatom terve az, hogy 45 gyalog lépjen egyet előre, 20 futó átlagosan három kockát, 15 bástya átlagosan négy kockát stb.«” [POLÁNYI, 2002d:129] Egy ilyen terv értelmetlenségét könnyű belátni, s Polányi szerint pontosan ugyanilyen értelmetlen valamely központi testületet megbízni a betakarítandó gabona, a finomítandó olaj vagy teljesítendő utaskilométerek mennyiségének meghatározásával. Ez utóbbi abszurditása csak azért nem olyan szembeszökő, mint a sakkcsapat központi irányításáé, mert az ilyen jellegű termelési célok kitűzése nem teljesen irracionális: igényeket fejeznek ki, amelyeket utólag össze lehet vetni az eredményekkel és ezekből fontos következtetéseket levonni, adott esetben állami beavatkozásról dönteni. Ettől azonban a termelési célok meghatározása nem válik valódi tervezéssé.

A gazdaság tervezésének problémája olyan sokismeretlenes egyenletet, egy ország gazdasága olyan sokközpontú rendszert jelent, amelynek leírása, egy kézben tartása, egy központi szerv általi megoldása tökéletesen lehetetlen. Ennek igazolására Polányi ugyanazokat az érveket sorolja fel, ugyanazokat a fogalmakat, ugyanazokat a megkülönböztetéseket használja, amelyeket a szabad piac védelmezőitől jól ismerünk. Érvelésének az ad mégis egyéni színt, hogy – mint oly sokszor – ez esetben is a tudományos közösség működését állítja példa gyanánt: a tudósok egymástól és mindenfajta központi irányítástól függetlenül, szabadon, csak saját sejtéseiket és intuícióikat követve olyan értékű közös teljesítményt képesek nyújtani, amilyen központi tervezés, a kutatási célok tudatos összehangolása és egy központból történő elosztása mellett nem lenne lehetséges. A gazdaság rendszer esetében ugyanez a helyzet: független és

szabad termelők és fogyasztók csak saját preferenciáikat követve jobban működő rendszert tudnak létrehozni, mint bármilyen központi tervező hatóság.

GONDOLKODÓI HABITUS

Polányi Mihály társadalomfilozófiai munkásságának értékelése máig kétarcú. Gondolatai – természettudósi múltjának és szerteágazó érdeklődési körének köszönhető – eredetiségét és gazdagságát, vitathatatlanul jelentős ismeretelméleti és tudományfilozófiai észrevételeinek politikafilozófiai relevanciáját

ma már valószínűleg senki sem vonja kétségbe.⁴ Azt az általános elismertséget azonban, amelyre mindezek alapján számítani lehetne, nem sikerült kivívnia.

Ennek oka elsősorban gondolatai kifejtésének módjában keresendő. „Zavaros, repetitív, szétszórt és gyakran homályos” – írja Michael Oakeshott a *Személyes tudásról* írt – összességében inkább méltató, mint elutasító – recenziójában [OAKESHOTT, 1958:77]. Polányi személyes jóbarátja Wigner Jenő is hajlik arra, hogy ossza az Oakeshottéhoz hasonló véleményeket: „Egy rendkívül sikeresnek mondható tudományos karrier után nemcsak átváltott filozófiára, de ezt még tudománnyal és esztétikával is keverte, sőt olykor profétikus hangú szentbeszédekkel is. A *Személyes tudás* leghatásosabb passzusainak némelyike Szent Ágoston vagy Newman kardinális stílusára emlékeztet.” [WIGNER, 1992:47] Molnár Attila Károly Polányi stílusának, gondolkodói habitusának egy másik hiányosságára mutat rá: „alig, vagy semennyire sem figyelt az egyéb filozófiai irányzatokra. Érdeklődésének megváltozását, a társadalom-, politika-, gazdaság- és

imseretelmélet felé fordulását nem kísérte e területek beható tanulmányozása. Annak ellenére, hogy írásai hangsúlyozzák a hagyomány fontosságát minden tevékenységben, így a tudományban is, úgy tűnik, ezt a maga gyakorlatában nem tartotta igazán fontosnak.” [MOLNÁR, 2002:8] Pedig ha nagyobb tisztelettel közeledik a filozófia, mint szakma felé – ahogy erre saját nézetei alapján valóban számítani lehetett volna –, akkor ez nem csupán fogalmai és definíciói pontosságára lehetett volna üdvös hatással, hanem valószínűleg azoktól a veszélyektől is megóvta volna, amelyek abból

könnyedségből és magától értetődésből származtak reá, ahogy a viták során az észleleti folyamatokról kognitívokra váltott, ezekről pedig átfogó filozófiai és etikai általánosításokra, és amely veszélyeknek Polányi szemmel láthatólag egyáltalán nem volt tudatában.

De képesítés nélküli, „outsider” filozófusi

voltának feledtetéséhez nem járult hozzá az a szokatlanul nagy magabiztosság, szenvedélyesség, sőt vehemencia sem, amellyel gondolatait hirdette. „Vajon ezek a kormányok valójában nem pontosan azt teszik-e – és valósítják meg az egész világgal szemben –, amiről oly szigorúan bebizonyítottam, hogy teljességgel megvalósíthatatlan?” [POLÁNYI, 2002:117] – írja a gazdaság központi tervezésével kapcsolatban saját érveinek súlya alatt megfélemlődve szintén saját fontos felismeréséről, mely szerint a tudományban (és a gyakorlati életben) a „szigorú bizonyításoknak” túl nagy jelentőséget nem szabad tulajdonítani.

Mindazonáltal a Polányi-kötetek tele vannak fontos és valóban eredeti gondolatokkal, amelyek miatt érdemes átvágnunk az önisemlések és

Mindazonáltal a Polányi-kötetek tele vannak fontos és valóban eredeti gondolatokkal, amelyek miatt érdemes átvágnunk az önisemlések és önhivatkozások gyakran járhatatlanul sűrűnek tetsző erdején, s amelyek a fanyalgó kritikák ellenére is a 20. század megkerülhetetlen politikafilozófiai teljesítményévé avatják Polányi Mihály életművét.

önhivatkozások gyakran járhatatlanul teljesítményévé avatják Polányi Mihály sűrűnek tetsző erdején, s amelyek a fanyalgó életművét. kritikák ellenére is a 20. század megkerülhetetlen politikafilozófiai

---

JEGYZETEK

¹ Egy Mannheim Károlyhoz írt levél tanúsága szerint 1913-ban a Karamazov testvérek hatására elhagyja korábbi ateista, szabadgondolkodó világnézetét, s megtér, majd keresztényé lesz „Tolsztoj-vonalán”. [NAGY, 1992:18]

² A *Congress for Cultural Freedom*-ről évtizedekkel később kiderült, hogy nem csupán amerikai magánalapítványoknak köszönhette anyagi forrásait, hanem jórészt a CIA-nak is.

³ Talán némileg meglepőnek tűnhet, hogy Polányi, akinek származása miatt kellett a náci Németországból menekülnie, jóval nagyobb jelentőséget tulajdonított a sztálini rendszernek, mint a hitlerinek. „A szovjet kommunizmus volt és maradt a 20. század legfontosabb forradalmi mozgalma, az egyetlen, amely valóban egy jól kidolgozott elméletben fejezte ki magát. Mussolini és Hitler forradalmi ehhez képest csak alakatlan képződmények voltak.” [POLÁNYI, 1992:105] Ennek ismeretében viszont még különösebb, hogy a Szovjetunióban Sztálin halálával, Magyarországon pedig 1956-tal bekövetkező fordulatot sokkal nagyobbban látta, mint amekkora ténylegesen volt. „Néhány nappal később ugyan az oroszok tankokkal vonultak be az országba, de a sztálinisták uralmát már nem állították vissza. 1956. október 23-a óta soha nem szűnt meg az eszmék szabad terjedése Magyarországon. Ha nem is nyomtathattak ki maradéktalanul mindent, élőlőzében mindenki eredményesen terjesztheti eszméit.” [POLÁNYI, 1992:122]

⁴ Jól jelzi ezt, hogy külföldön már több évtizede, Magyarországon a rendszerváltás óta működnek Polányi Társaságok, s jelennek meg kizárólag az ő életművének szentelt periodikák: a *Tradition and Discovery* az Egyesült Államokban, az *Appraisal* Angliában s a *Polanyiana* idehaza.

IRODALOM

- GÁBOR Éva 2005. 'Két magyar emigráns egymásra találása és együttműködése a CONGRESS FOR CULTURAL FREEDOMban', *Pro Philosophia Füzetek*, 2005/3.
- IGNOTUS Pál 1961. 'The Hungary of Michael Polanyi' In: *The Logic of Personal Knowledge*, London: Routledge and Kegan Paul.
- KMECZKÓ Szilárd 2002. 'Öllója szablya. Polányi Mihály a Magyar Pantheonban'. *Polanyiana*, 2002/1-2, 177-185. o.
- MOLNÁR Attila Károly 2002. 'Bevezetés' In: Molnár Attila Károly (szerk): *Polányi Mihály*. Budapest: Új Mandátum.
- NAGY Endre 1992. 'Előszó' In: Polányi Mihály: *Filozófiai írások I-II*, Budapest: Atlantisz.
- OAKESHOTT Michael 1958. 'The Human Coefficient' *Encounter* 11. 77-80. o.
- POLÁNYI Mihály 1992. *Filozófiai írások I-II*, Budapest: Atlantisz.
- POLÁNYI Mihály 1994. *Személyes tudás I-II*, Budapest: Atlantisz.

- POLÁNYI Mihály 2002a. 'Tudományos meggyőződések'. In: Molnár Attila Károly (szerk): *Polányi Mihály*. Budapest: Új Mandátum.
- POLÁNYI Mihály 2002b. 'Kölcsönös tekintély'. In: Molnár Attila Károly (szerk): *Polányi Mihály*. Budapest: Új Mandátum.
- POLÁNYI Mihály 2002c. 'A tudomány önkormányzata'. In: Molnár Attila Károly (szerk): *Polányi Mihály*. Budapest: Új Mandátum.
- POLÁNYI Mihály 2002d. 'A társadalmi feladatok irányíthatósága'. In: Molnár Attila Károly (szerk): *Polányi Mihály*. Budapest: Új Mandátum.
- TORRANCE Thomas F. 2002. 'Polányi Mihály és a keresztény hit: személyes beszámoló', *Polanyiana*, 2002/1-2, 167-176. o.
- WIGNER Jenő 2002. 'Polányi Mihály élete', *Polanyiana*, 2002/1-2, 19-62. o.